

Fakamatala mo e fale'i ki he vailasi Zika

4 Mā'asi 2016

Ko e vailasi Zika 'oku fakamafola ia 'e he u'u 'a e namu'. Ko e namu ko ia 'oku' ne ala fakamafola 'a e Zika' 'oku' 'ikai ma'u ia 'i Nu'u Sila, kā 'oku ma'u kinautolu 'i he ngaahi tūkuifonua lahi 'i māmani.

'Oku ala ma'u 'a e vailasi' 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i 'Afilika, 'Ēsia Tonga, ngaahi motu 'o e Pasifiki' pea mo e ngaahi fonua 'i he konitinēniti 'o 'Amelika'. 'Oku ala ma'u foki 'a e vailasi' 'i he ngaahi fonua kehe 'oku' 'i ai 'a e fa'ahinga namu 'oku nau ala fakamafola 'a e Zika'.

Ko e mahaki Zika ko ia kuo 'osi ma'u 'i Nu'u Sila' ko e ma'u ia 'i he kakai na'a nau toki foki mai mei' he ngaahi fonua 'oku lolotonga tō ai 'a e to'umahaki'.

'Oku hokohoko atu pē 'a hono siofi 'e Nu'u Sila mo e ngaahi kautaha mo'ui 'a māmani' 'a e mafola ko ia 'a e vailasi Zika'.

Ngaahi hoha'a felāve'i mo e Zika' pea mo e kakai kuo nau ma'u 'a e vailasi'

'Oku 'i ai 'a e ngaahi hoha'a felāve'i mo e kakai fefine feitama' 'i hano ma'u kinautolu 'e he Zika' 'o nau ala fakamafola atu ai 'eni ki he 'enau pēpee' ki manava, 'o hoko ai ha uesia lahi. Ko e ngaahi lipooti mei' he ngaahi fonua lahi, 'o kau ai 'a Brazil, 'oku hā mei ai 'a e faka'au ke tokolahi ange 'a e fanga ki'i pēpē kuo fanau'i mai kuo 'i ai ha mele pe uesia lahi ki honau sino' 'o tupu mei' ha ma'u 'enau fa'ee' 'e he vailasi' lolotonga 'enau kei feitama'.

'Oku 'i ai foki mo e ngaahi hoha'a 'oku hoko 'a e Zika' ke toe ma'u ai 'a e fa'ahinga mahaki ko e Guillain-Barré syndrome, 'a ia ko ha uesia lahi 'eni 'o e 'uto' mo e filosiliva' (neurological disorder) tupu mei' he fa'unga 'o e sino' 'oku' ne tau'i 'a e mahaki' (immune system).

'Oku kei hokohoko atu 'a e fakatotolo felāve'i mo e anga 'o hono uesia 'o e kakai kuo ma'u 'e he Zika'.

Ngaahi faka'ilonga'

Ko e toko taha pē nai mei' he toko nima kotoa pē kuo ma'u 'e he Zika' 'oku hā mai mei ai 'a e faka'ilonga' 'o e mahaki'. 'Oku fakatupu 'e he vailasi' ha ngaahi faka'ilonga vaivai pē 'a ia 'e ala hā mai 'eni 'i he vaha'a taimi ko e 'aho 'e fā ki he fitu. Kapau 'e hā mai 'a e ngaahi faka'ilonga' 'i ha taha, 'e ala hoko mai 'eni 'i loto 'i ha ngaahi laui'aho 'o a'u ki he uike 'e taha hili 'enau ma'u 'a e vailasi', kā 'e lava ke a'u hake ki he 'aho 'e 12 kimu'a pea toki 'asi mai 'a e faka'ilonga' 'oku' ne ma'u 'a e vailasi'.

Kia kinautolu 'oku hā mai ai ha faka'ilonga' 'o e mahaki', 'e ngalingali 'e 'i he tu'unga vaivai pē 'eni. 'E ala kau ki ai 'a e:

- māmāfana pe mofimofi
- felāngaaki 'a e hokotanga hui', tautautefito ki he ngaahi hokotanga hui 'i he va'e' mo e nima', pea 'e ala fefulai

- felāngaaki ‘a e uoua’
- langa’ulu
- kula ‘a e kano’i mata’
- fepulopulasi.

Ko e taimi ke sio atu ai ki ha tokotaha ngāue ki he mo’ui lelei’

‘E ala fakatupu ‘e he vailasi Zika’ ha fepulopulasi ‘a ia ‘e ala feto’oaki ‘eni mo e ngaahi mahaki fakatu’utāmaki kehe ‘o hangē ko e misele’ pe ko e tengi’, ko ia ai ‘oku mahu’inga ke vakai’i ‘eni ‘e ha tokotaha ngāue fakapolofesinale ki he mo’ui lelei’ ke fakapapau’i ‘oku ‘ikai ko e ngaahi mahaki ia ko ‘eni’.

Kapau ‘oku’ ke feitama pe ‘oku’ ke feinga fanau pea na’a’ ke toki foki mai mei’ ha taha ‘o e ngaahi feitu’u ‘oku ma’u ai ‘a e Zika’, ‘oku mau fokotu’u atu ke ke sio ki ho’o tokotaha ngāue ki he mo’ui lelei’ pe ko ho’o mā’uli’, ‘o tatau ai pē kapau ‘oku ‘ikai ke ke ongo’i puke. ‘Oku mātu’aki mahu’inga ‘eni tautautefito kapau ‘e kamata ke ke mofi, fepulopulasi, felāngaaki ho ngaahi hokotanga hui’ pe kula ho kano’i mata’ lolotonga ‘a ho’o folau’ pe ‘i loto ‘i ha uike ‘e fā mei ho’o foki mai mei’ ha fonua kuo lipooti mai ‘oku ma’u ai ‘a e Zika’.

Faito’o’

‘Oku ‘ikai ha faito’o tu’upau ia ki he vailasi Zika’. Ko e angamaheni’ ‘e matafi atu ‘a e ngaahi faka’ilonga ia ‘o e vailasi’ ‘i he vaha’a ‘o e ‘aho ‘e fā ki he fitu.

Ngāue’aki ‘a e palasitamolo’/panatolo’ ki he felāngaaki’ mo e mofi’ kapau ‘e fiema’u. ‘Oua na’a folo ha ‘esipilini pea mo ha ngaahi faito’o ta’ofi ‘o e fefulai’ (non-steroidal anti-inflammatory drugs pe NSAIDs) ‘o hangē ko e ibuprofen kae’oua kuo fakahā atu ‘e ho’o tokotaha ngāue ki he mo’ui lelei’ ‘oku’ ke ‘atā mei’ he tengi’, he ‘e ala hoko ai heni ha fānoa ‘a e toto’.

Ko ha taha pē kuo hā mai ai ‘a e faka’ilonga ‘o e vailasi’ ‘oku totonu ke ne ma’u ha mālōlō lelei mo inu ke lahi ‘a e vai’.

Telefoni ki he Laine Telefoni ki he Mo’ui Lelei’ (Healthline) ‘i he 0800 611 116 kapau ‘oku ‘ikai ke ke fakapapau’i ‘a e me’a ke fai’.

Faka’ehi’ehi’

‘Oku ‘ikai ha huhu malu’i ia ke ta’ofi’aki ‘a e vailasi Zika’. Koe’uhi’ ‘oku fakamafola ‘a e vailasi Zika’ ‘e he namu’, ko e founga lelei taha ke ta’ofi ha’o ma’u ‘a e vailasi’ ko ha’o faka’ehi’ehi mei hano u’u koe ‘e he namu’.

‘Oku mau fokotu’u atu ki he kakai ‘oku nau folau ki ha taha pē ‘o e ngaahi fonua ‘o e Pasifiki’ ke nau malu’i kinautolu mei hano u’u kinautolu ‘e he namu’. Kapau te ke folau ki ha ngaahi fonua ‘i tu’a mei’ he Pasifiki’, ‘oku totonu ke ke vakai ki he uepisaiti ‘a e CDC ‘i he www.cdc.gov/zika ki he lisi fakamuimui taha ‘o e ngaahi fonua kuo fakapapau’i ‘oku ma’u mo mafola ai ‘a e vailasi Zika’.

Ki ha taha ‘oku feitama pe ‘oku palani ke feitama, ‘oku totonu ke ne fakakaukau ki ha toloi ha’a’ ne folau ki ha feitu’u ‘oku ma’u ai ‘a e vailasi’. ‘Oku mau fokotu’u atu ki he kakai fefine ‘oku nau folau atu ki ha taha ‘o e ngaahi feitu’u ‘oku ma’u ai ‘a e Zika’ ke nau malu’i kinautolu mei hano u’u ‘e he namu’ pea mo nau ngāue’aki ha nāunau fakavaha kapau ‘e fiema’u ke ta’ofi ha’anau feitama. ‘Oku totonu ke faka’ehi’ehi ‘a e kakai fefine kuo nau foki mai mei’ ha feitu’u ‘oku ma’u ai ‘a e vailasi’ mei ha’anau feitama ‘i loto ‘i he uike ‘e fā hili ‘enau mavahe mei’ he fonua ko ia’.

Mafola ‘a e vailasi Zika´ ‘i he fe‘auaki´

‘Oku te‘eki ai fu‘u mahino ‘a e ala mafola atu ‘a e vailasi Zika´ ‘i ha founga kehe ange mei´ he u‘u ‘a e namu´ pea ‘oku ngalingali ‘e hāhāmolofia pē‘eni.

‘Oku kei fu‘u si‘isi‘i ‘aupito ‘a e fakamo‘oni fakasaienisi ke ‘ilo pe ‘oku mafola atu ‘a e vailasi´ ‘i he fe‘auaki´. Ko e founga lelei taha ke fakasi‘isi‘i ai ha ngalingali ke mafola atu ‘a e vailasi´ ‘i he fe‘auaki´, pe ko ha feitama lolotonga hano ma‘u ‘e he vailasi Zika´, ko ha faka‘ehi‘ehi mei´ he mohe mo hoto hoa´ pe ko hano ngāue‘aki ha konitomu.

Ko e kakai tangata kotoa pē kuo nau folau atu ki ha feitu‘u ‘oku ma‘u ai ‘a e Zika´ ‘oku totonu ke nau faka‘ehi‘ehi mei´ ha mohe mo ha fefine pe ko ‘enau ngāue‘aki ha konitomu, ‘o tatau ai pē pe ‘oku´ ke ma‘u ‘a e ngaahi faka‘ilonga ‘o e vailasi´ pe ‘ikai.

- Kapau ‘oku feitama ho hoa´, ‘oku totonu ke mo faka‘ehi‘ehi mei ha‘a´ mo mohe fakamali (‘i ha fa‘ahinga founga pē) pe ko ha‘a´ mo faka‘aonga‘i ‘a e konitomu´ lolotonga ‘o ‘ene feitama´.
- Kapau ‘oku ‘i ai hao hoa ‘a ia ‘e ala feitama, ‘oku totonu ke mo faka‘ehi‘ehi mei ha‘a´ mo mohe fakamali (‘i ha fa‘ahinga founga pē) pe ngāue‘aki ‘a e konitomu´. ‘Oku si‘isi‘i pē ‘a e fakamatala ‘oku ma‘u felāve‘i mo e lōloa ‘o ha‘a´ mo faka‘ehi‘ehi mei´ he mohe fakamali´ pe ko e ngāue‘aki ‘o e konitomu´. ‘Oku tuku mai ‘e he ngaahi kautaha kehekehe ‘a e ngaahi fale‘i kehekehe felāve‘i mo e lōloa ‘o e taimi faka‘ehi‘ehi´:
 - uike ‘e fā (WHO pe Kautaha ki he Mo‘ui´ ‘a Māmani´)
 - māhina ‘e tolu (‘Aositelēlia)
 - māhina ‘e ono (Potungāue Mo‘ui´ ‘a ‘Ingilani´)
 - ‘ikai ha vaha‘a taimi tu‘upau (CDC pe Senitā ki hono Ta‘ota‘ofi ‘o e Ngaahi Mahaki´).

‘Oku mahu‘inga ke ke fakahoko ‘eni ‘o tatau ai pē pe ‘oku hā mai ha ngaahi faka‘ilonga ‘o e vailasi´ pe ‘ikai. Ko e toko taha pē ‘i he toko nima ‘oku ma‘u kinautolu ‘e he vailasi Zika´ ‘e hā mai ‘i ai ‘a e faka‘ilonga ‘o e vailasi´, ko ia ai ‘oku malava pē ke ke ma‘u ‘e koe ‘a e vailasi´ ‘o ‘ikai ha‘o ‘ilo ki ai.

‘I Nu‘u Sila´, ‘e kei hokohoko atu pē ‘a ‘emau ‘oatu ‘a e ngaahi fale‘i´ ‘i he taimi ‘e toe ma‘u mai ai ha ngaahi fakamatala lahi ange.

Malu‘i mei´ he namu´

Ko e tokotaha kotoa pē ‘oku folau atu ki ha fonua ‘oku ma‘u ‘i ai ‘a e vailasi´ ‘oku totonu ke ne malu‘i ia mei´ hano u‘u ‘e he namu´.

- Ngāue‘aki ‘a e kemikale ki hono ta‘ofi ‘o e u‘u ‘a e ‘inisēkite´ (insect repellents) pea vakai ki hono fakaikiiki´ pe ‘oku ma‘u ‘i ai ‘a e kemikale DEET, picaridin, lolo mei´ he huhu‘a‘i pulukamu lēmani´ (oil of lemon eucalyptus pe OLE), pe ko e IR3535. Ngāue‘aki ma‘u pē ‘eni ‘o fakatatau ki he fakahinohino ‘oku ‘oatu´.
 - Ko e ngaahi kemikale ta‘ofi ‘inisēkite´ ‘oku ‘i ai ‘a e DEET, picaridin, pea mo e IR3535 ‘oku malu pē ke ngāue‘aki ia ‘e he kakai fefine feitama´ mo toutama´ pea mo e longā‘i fānau lalahi hake ‘i he māhina ua´ ‘i he taimi ‘oku ngāue‘aki ai ‘o fakatatau mo e fakahinohino ‘oku ‘oatu ‘i he kemikale ko ia´. Ko e lolo mei´ he huhu‘a‘i pulukamu lēmani´ ‘oku ‘ikai totonu ke ngāue‘aki ia ki he longā‘i fānau si‘i hifo ‘i he ta‘u tolu´.
- Kapau ‘oku´ ke fakatou ngāue‘aki ‘a e kilimi fakamalumu mei´ he la‘aa´ (sunscreen) pea mo e kemikale ta‘ofi ‘inisēkite´, fuofua vali ‘a e kilimi fakamalumu mei´ he la‘aa´ kae toki ‘ai ‘a e kemikale ta‘ofi ‘inisēkite´.
- Tui ha sote nima-lōloa mo ha talausese lōloa. ‘E lava ke ke ngāue‘aki ‘a e kemikale ta‘ofi ‘inisēkite´ ke vali‘aki ho vala´ ‘o fakatatau ki he fakahinohino ‘oku ‘oatu ki heni´.

- Ngāue'aki 'a e vala mo e ngaahi nāunau kehe ('o hangē ko ha puti, talausese, sitōkeni, pea mo e tēniti) kuo 'osi faito'o'aki 'a e kemikale tāmāte 'inisēkite ko e permethrin.
- Ngāue'aki 'a e me'afana tāmāte 'inisēkite' 'o fakatatau ki he fakahinohino kuo 'oatu' ke faka'auha'aki 'a e namu'.
- Ngāue'aki ha tainamu ke malu'i'aki 'a e feitu'u 'oku' ke mohe ai'.
- Nofo mo mohe 'i ha feitu'u 'osi 'ā tainamu'i pe 'i loto 'i ha ngaahi loki 'oku ngāue'aki ki ai 'a e 'ea fakamokomoko'.
- Ngāue'aki 'a e ngaahi tainamu 'oku sipa'i' 'i loto 'i ha ngaahi tēniti.

Ki he ngaahi fakamatala fakamuimui taha felāve'i mo e Zika', vakai ki he **health.govt.nz**
 Kapau 'oku' ke lolotonga folau, vakai ki he **safetravel.govt.nz**

HP 6368

4 Mā'asi 2016